

TÜRK ÇOCUK EDEBİYATINDA ENGELLİLERİN TEMSİLİ (1969–2009)

Ayfer Gürdal Ünal

Yazar, eleştirmen

ÖZET:

Bu bildiri Türkiye Çocuk Edebiyatında Engellilerin Temsili (1969–2009) konulu ve 40 kurgusal anlatının incelenmesine dayanan yüksek lisans tezinin bulguları özetlenerek sunulmuştur. Çalışmada içinde engelli karakter bulunan 40 anlatıdan derlenen bulgular aile, okul, arkadaş, dış çevre, engellinin iç dünyası ve dil, ideoloji ve engellilik ilişkisi bağlamında sunulmuş ve gözlenen değişim ya da değişim yokluğu vurgulanmıştır. Bildiri sonunda içinde engelli karakter olan iyi bir çocuk edebiyatı eserinde aranan ölçütler de açıklanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Türk Çocuk Edebiyatı, engellilik, temsil

ABSTRACT

This paper aims to present the summary of the main findings of the master's thesis research –The Representation of the Disabled in Turkish Children's literature conducted on 40 narratives written during 1969-2009). The findings are presented according to the following criteria; family, school, friends, the outer world, the inner world of the disabled, and language-ideology and the disabled. The change or lack of change observed during the researched period is emphasized. At the end of the article, the characteristics of a good literary work that portrays a disabled character is presented.

Keywords: Turkish Children's Literature, disability, representation

Türk Çocuk Edebiyatında Engellilerin Temsili (1969-2009) başlıklı çalışma Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden yüksek lisans derecesini hak edebilmek için yapılan tez çalışmasıdır. Bu çalışma daha sonra 2011 yılı Oğuz Tansel Çocukyazını Araştırma Ödülüne layık görülmüştür. Bu bildiriadaki amaçlarımı genel olarak çalışmayı tanıtmak, sonuçlar bölümünde yer alan temel bulguları paylaşmak ve uzun dönemde konu ile ilgili yapılabilir araştırmalara işaret etmek olarak üç başlıkta toplayabilirim.

Giriş:

Bilindiği gibi ülkemizde engellilik oranı %12.29 olarak tespit edilmiştir. Buna göre 8,5 milyon engelli vatandaşımız bulunmaktadır.¹ Etkilenen yakın aile çevresi ile beraber düşünüldüğünde çok önemli bir durum ile karşı karşıya olduğumuz açıktır. Engellilik çalışmalarında altı çizilen 2 farklı model vardır. İlki engelli sorun olarak gören tıbbi modeldir. Bu modelde engelli engelden kaynaklanan zorlukları kimseyi rahatsız etmeden, tek başına taşınmalıdır.² Örneğin tekerlekli sandalye ile okula gelen bir öğrenci eğer okulun merdivenlerini çıkıp sınıfına giremiyor ise bu yaklaşımda öğrenci, merdivenler nedeni ile değil, tekerlekli sandalyesi nedeni ile okula girememektedir. Tıbbi modelde engelli hasta olarak algılanır ve amaç engelli "normal" duruma getirmektir. Türkiye'deki hâkim bakışım tıbbi modele uygun olduğu Enver Ertürk'ün teziyle ortaya konmuştur.³ Engellilik konusundaki ikinci yaklaşım Sosyal Modeldir. Sosyal modelde engellilik durumu bir toplumsal sorun olarak ele alınır. Sosyal model uyarınca, engellilik bedensel ya da fiziksel sakatlığı değil, bir toplumun organize oluşu biçimi dolayısıyla ortaya çıkan engellenmişliği ifade eder. Ortaya çıkan engeller çevresel (rampa, tuvalet,

¹ T.C.Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, *Türkiye Özürlüler Araştırması Temel Göstergeleri*, (Ankara, 2002) <http://www.ozida.gov.tr/arastirma/oztemelgosterge.htm> (erişim:26 Şubat, 2010).

² <http://www2.le.ac.uk/offices/ssds/accessability/staff/accessabilitytutors/information-for-accessability-tutors/the-social-and-medical-model-of-disability> (erişim: 17 Şubat,2010).

³ Enver Ertürk, " *Disability in Turkey*" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2003), s. 152.

işaretlendirme yokluğu), tutumsal (bilgisizlik, korku, düşük beklenti), hukuksal (engelli bireyin okula alınmaması) olabilir.

Engelliliğe bakışı belirleyen bu iki modelden başka kısaca zikretmem gereken 3 sosyo-kültürel kuram bulunmaktadır. Bu bildirinin amacı gereği detaylandırmayacağım bu 3 kuram ileride çocuk edebiyatı eserlerinde ortaya çıkan durumları anlamlandırmak için yardımcı olacaktır.

İlki Erving Goffman tarafından ileri sürülen Damga Kuramıdır. Goffman, damgayı toplumun normal kabul ettiği değerlerle sahip olunanlar nitelikler uyuşmadığı zaman ortaya çıktığını ve fiziksel bozuklukların damga nedeni olduğunu ileri sürer.⁴ Goffman'ın Damga Kuramı engelliliği bedenden çıkarır ve beden sosyal olarak algılanış çerçevesine yerleştirir. Normal ve damgalı olanlar insanlar değil bakış açılarıdır. . Bu bakış açıları farkında olunmadan içselleştirilen ve tekrar üretilen normlar olarak sosyal temaslarda ortaya çıkar ve kültürle aktarılır. İleride göreceğimiz gibi atasözleri, deyimler, hurafeler ve edebiyat eserleri ile aktarılan kalıp tipler, damgalama sürecinin aktaranı ve bir anlamda telkin yoluyla yeniden üreteni olabilmektedir.

İkinci olarak Mary Douglas'ın Kir Kuramı'ndan söz etmek gerekir. Engellinin yok sayılması, dışarıda kalmasına ilişkin bir diğer sosyo-kültürel açıklama antropolog Mary Douglas'a aittir. Kirlenme düzensizlikle eşdeğerdir. Birey öğrenme sürecinde nesnelere adlandırırken, oluşturulan örüntüye dahil edilemeyenler ya yok sayılırlar ya da çarpıtılırlar. Douglas'ın kir kuramı kimi çocuk edebiyatı eserlerinde engellinin neden farklı bir kente ya da mekâna yollanarak gözden uzaklaştırıldığını, neden uğursuz olarak nitelendirildiğini ya da engellinin neden aileyi "kir"leten bir birey olarak düşünüldüğünü anlamamıza ışık tutan bir kuram olarak, ilgili bölümlerde tekrar anılacaktır.

Son olarak Michel Foucault'nun "Biy-iktidar ve itaatkâr bedenler" kavramını anımsatmak isterim.⁵ Foucault'nun biyo-iktidar kavramı inşa edilmiş bir kavram olarak engelliliği üretim ve iktidar ilişkileri bağlamında görmemize yardımcı olur.⁶ Muktedir olanın kendinde, bir engellinin yaşam hakkı üzerinde ya da çevrede dolaşım hakkı üzerinde, kısıtlayıcı söz söyleme hakkı görmesi ileride çocuk edebiyatı örnekleri üzerinden Foucault'ya atıfla tartışılacaktır. . Muktedir olanın ve "normal"i tanımlayanın dilde tahakkümü ise özellikle "Dil, İdeoloji ve Engellilik" bölümünde örnekler üzerinden gösterilecektir.

İki modeli ve 3 sosyo-kültürel kuramı zikrettikten sonra araştırma yöntemine geçebilirim.

Yöntem:

Bu çalışma 1969–2009 yılları arasında yazılmış ve erişilebilen içinde engelli karakter bulunan 40 kurgusal anlatı üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu 40 anlatının 5'i masal, ikisi resimli öykü kitabı olup 3-8 yaş grubu için tasarlanmıştır. Geri kalan 33 anlatının 19'u roman, kalan 14'ü öyküdür. Bu 33 anlatı 8–12 yaş grubuna uygundur.

⁴ Erving Goffman, *Stigma-Notes on the Management of Spoiled Identity*, (Newyork: Simon and Schuster , 1963), s.4.

⁵ Michel Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007), s. 102.

⁶ Nurdoğan Rigel, Gül Batuş, Gülela Yücedoğan, Barış Çoban, *Kadife Karanlık* (İstanbul: Su Yayınevi, 2005), s. 99–100.

Bu 33 anlatının 32'si gerçekçi kurgular olarak sınıflandırılabilir. 40 anlatının içinde yer alan engelli karakterler ağırlıklı olarak ortopedik engellidir.24 ortopedik engelli, 9 görme engelli, 6 işitme engelli, iki kambur, iki zihinsel engelli, bir epileptik ve bir doğuştan büyük baş-çirkin yüzlü karakter izler. Engelli karakter sayısının anlatı sayısından fazla olmasının nedeni bazı kitaplarda birden fazla engelli karaktere rastlanmasıdır.

Bu 40 anlatı tez boyunca 5 kıstas üzerinden değerlendirilmiştir. Aile, okul, arkadaş, dış çevre ve engellinin iç dünyası olarak tanımlanan bu kıstaslar doğrultusunda elde edilen bulguları ve değişimi şöyle ifade edebilirim.

SONUÇLAR:

EKSİKLER:

40 yıllık süre zarfında 40 anlatıya ulaşılabilmiş olması ve özellikle 3–8 yaş grubuna yönelik kitaplardan biri hariç diğerlerinin baskılarının tükenmiş olması, tezin ilk sonucunu da ortaya koymuştur. Erken çocuklukta farklılığa saygı yaratabilmek için çok önemli olan çocuk edebiyatı eserleri eksiktir. Benzer şekilde ilk gençlik çağına (12–18 yaş) yönelik telif eserimize de rastlanmamıştır. Bir diğer eksikliği hissedilen kaynak da engelli kitaplarına ilişkin bibliyografya çalışmasıdır.

ENGELLİ VE AİLE İLİŞKİLERİ:

40 yılı kapsayan bir perspektif içinde düşünüldüğünde engelli çocuğun Garip isimli Kemalettin Tuğcu romanından beri temsil açısından olumlu bir değişim geçirdiği saptanmıştır. Kemalettin Tuğcu'nun 1969 tarihli *Garip* isimli romanı “başı büyük, kolları, bacakları sıska, karnı şiş, kurbağaya benzer” bir çocuğun romanıdır.⁷ Anlatıcı Garip'in doğumunu “Onun dünyaya gelişi bu zengin ve kibar aile için bir felaket olmuştu” diye anlatır (7) Garip'in annesi misafir geldiğinde Garip ortada dolaşsın istemez. Annenin “Bu maskarayı ne bıraktın ortalığa? Misafir var, bir odaya kapat” talimatı ile Garip, odasına kapatılır (5). Anne çocuğun yüzüne bile bakmak istemez. Annenin iki yıl sonra “taş bebek gibi, pembe ve sarışın” bir yavrusu daha olur. Anlatıcı bu doğumdan sonra olanları şöyle aktarır:

Aileye yaraşan çocuk dünyaya gelmiş, artık Garip'e acıyan bile kalmamıştı. Annesi onu uzaktan görse başını çevirirdi. Hatta gebeliği sırasında yaşlı kadınlar, ‘Kızım sakın öteki maymunun yüzüne bakma’ demişlerdi. ‘Sonra karnındaki ona benzer.’ Garibi başlarına bela sayan aile halkı, bu zavallının ölüp ortadan kalkmasını bekler gibiydi. Öyle ya hanımından hizmetçisine kadar her şeyin güzeline, iyisine, kibarına alışmış olan aileye bu çocuk bir *kir, leke, bir mahcubiyet ve sıkıntı* getirmişti. (12)

Bu noktada Mary Douglas'ın kir kuramını da anımsamakta yarar var. Hatırlanacağı gibi, Douglas, normal dışı ile başa çıkmak için verilen kültürel tepkilerden birini sakınma olarak belirlemişti. Bu örnekte aile “kir, leke” olarak gördüğü Garip'i bakılmak üzere gözlerinin görmeyeceği bir yere, köye gönderir ve kültürel tepki olarak Douglas'ın sakınmasını örnekler.

Kemalettin Tuğcu'nun 1977 tarihli *Karanlıkta bir Çocuk* romanında aşırı korunarak pasifleştirilen Volkan'ın öyküsü anlatılır. Bu aşırı koruyucu ailedeki anne de farklı bir biçimde de olsa oğlunun engelinden rahatsız olduğunu belli etmiş ve onu gözlüksüz görünce sert bir biçimde gözlüklerini takmasını istemiştir. Sonra bu davranışını “Alışamadım bir türlü bu haline, yüzünde gözlük varken gözlerin var sanıyorum” sözcükleri ile açıklamaya çalışmıştır.(82) Volkan ise “O benim etten, kapanmış bir yaradan ibaret olan gözlerimi görmeye

⁷ Kemalettin Tuğcu, *Garip*, (İstanbul:İtimat Kitapevi,1969)

tahammül edemiyor” diyerek incindiğini belirtmiştir. Bu romandaki anne de *Garip* romanındaki anne kadar yıkıcı olmasa da çocuğunu olduğu gibi kabul edemeyen bir anne örneğidir.

1982 yılında yayımlanan Küçük Kambur romanında Engin’in çevre tarafından ailenin başına gelmiş bir suç ve ceza gibi algılandığını görürüz.⁸ 1987 yılında yayımlanan *Yarım Adam* eserinde Kemalettin Tuğcu, ailenin Babası Bekir Bey’i tekerlekli sandalyede kafesçilik yapan bir karakter olarak kurgulamıştır.⁹ Evin kızı arkadaşı Erol’un onlara ziyarete gelmesini istemez

Neden istemiyorsun? Kafesçilik fena bir iş mi?

—Değil, ama babam yarım adamdır.

—Yarım adam mı?

—Ben şaşırılmışım. Kızın gözleri dolu dolu oldu:

—Evet, dedi. Yarım adam.

—Yarım adam nasıl oluyor?

—Babamın dizlerinin üstünden beri ayakları yok.

Kızın yanaklarına birer damla yaş inmişti. Ben bir süre içim acıyarak sustum. (9)

. Bu diyalog iki açıdan önemlidir: İlki “tam insan”, “yarım insan” kavramları ile eksiklik duygusu vermesi açısından önemlidir. İkincisi, engellilik durumunun aile bireyleri üzerinde nasıl utanma duygusu yarattığını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Küçük kızın babası ile ilgili düşünceleri yine çevrenin tutumu ve öğretisi nedeniyledir.

2003 geldiğinde Zeynep Cemali *Patenli Kız* romanını yazar. Romanda işitme engelli Şerare’yi ve o daha doğmadan işaret dilini öğrenmeye başlayan yüksek eğitilmiş ve çok bilinçli bir aileyi tanırız. Ancak yine aynı romandan tüm ailelerin ne böyle bir bilinç düzeyinde ne de böyle bir algısal gelişmişlik düzeyinde olmadığını anlarız.

Yaşama bağlılık. Şerare bir an duraksadı, sonra kararlılıkla devam etti. Yüzü, önemli şeyler söyleyecekmişçesine ciddileşti. ‘Biz engelliler için yaşamı çekilmez kılanlar, çevremizdeki insanlar, hatta en yakınımız olan ailelerimizdir. *Engelli olduğumuzu biz kabul etsek bile, onlar kabul etmezler. Öncelikle bizi “özürlü” görenler onlar...*’ Şerare yine duraksadı. Sanki fazla ciddileşmiş olmaktan rahatsızlık duyuyor gibiydi. Gülümsemeye çalıştı. ‘Oysa bizler hatalı ya da suçlu değiliz. Aksine çok kararlıyız, çok azimliyiz. Bizim için engeller, aşıldıkça geride kalır. Bunu en başta ailelerimiz kabul etmeliler ki, topluma da kabul ettirebilsinler. İşte o zaman, dünyada hiç ‘zavallı sakat’ kalmaz.’ (193)

‘Aile ve çevre üzerinde çok duruyorsun’ diye özetledi sunucu. ‘Ailelerden ve toplumdan beklentilerin nedir o halde?’

‘*En kötüsü engelli çocuğu gizleyen aileler... Sayıları hiç az değil. Neden gizlediklerini bilmiyorum. Belki korumak için, belki de utanyorlar. Ama bu çok kötü; böyle bir cezayı kimse hak etmez. Aslında kendimizi kanıtlamamız için bize güvenilmesi, sevgi ve ilgiyle davranılması yeterli. Elbette, bir de eğitim görmemiz. Eğitim herkes gibi bizlerin de hakkı. Herkesteki yetenekler bizde de var.*’¹⁰

1969 yılında yazılan *Garip*’ten tam 34 yıl sonra hala çocuklarını salkıyan aileler mevcut olmasına karşın Patenli Kız’ın Şeraresi bize toplumla kaynaşmış, benimsenen, sevilen, üretken bir engelli portresi çizer.

2008 yılında yayımlanan Sevim Ak’ın *Horoz Adam ve Korsan*’ı ise algıda bir paradigma değişikliğine tanıklık eder.

Horoz Adam’ın evinde saatlerce çalışmasaydık, özel eğitim almasaydım bu yeteneğimin su yüzüne çıkması hayaldi. Horoz adam şansım benim. İşitme engelli kuzenine verdiği emek, onu kolay pes

⁸ Kemalettin Tuğcu, *Karanlıkta Bir Çocuk*, (İstanbul: Kurtuluş Yayınları, 1977)

⁹ Tuğcu, Kemalettin. *Yarım Adam*. (İstanbul: Şenyıldız Kitapları, 1987).

¹⁰ Zeynep Cemali, *Patenli Kız*, (İstanbul: Güneş Kitaplığı, 2003).

etmeyecek bir konuma getirmiş. Bizim gibilerin *eksik değil farklı* olduğuna inanmış, bana da inandırdı. Önüme bilmediğim pencereler açtı, özgürleştirdi.¹¹

Bu alıntı ile eksik, kusurlu, özürlü, engelli algısının farklı algısına doğru değiştiğini görürüz. Engelli kardeş ilişkisine incelenen eserlerden yalnız üçünde rastlanmıştır. *İçimdeki Ses*'de Murat 'ı ortopedik engelli kardeşi Onat'ı kimi zaman kıskansa kimi zaman ondan bunalsa da yaşı elverdiğince destek olur.¹² *Horoz Adam ve Korsan*'da Sevim Ak, koşulsuzca işitme engelli kardeşini kabul eden bir abla çizmiştir. Ayla Çınaroğlu'nun *Denize Doğrusu*'nda da abla yürüyemeyen kardeş Esmâ'nın "yürüyen yarısı" olarak betimlenmiştir.¹³

ENGELLİ ve OKUL ÇEVRESİ

Okul ortamında eğitim kadrosunun, istisnalar olmakla beraber engelliye destekleyen tutum içinde olduğunu saptanmıştır. Çevre şartları, merdivenler, tuvaletin yeri, merdiven korkulukları, işaretlendirme gibi erişimi kolaylaştıran koşullarda eskiye göre bir düzelme görülmüşse de genel olarak okulun fiziki çevresinin sosyal yaklaşım ile engellinin yaşama dâhil olmasını kolaylaştıracak biçimde düzenlenmediği görülmekte ve yıllar içinde saptanan küçük gelişme yetersiz kalmaktadır.

ENGELLİ ve ARKADAŞ ÇEVRESİ

Bütün eserlerin incelenmesi engelli karakterlerin en çok yaşamın bu alanında örselendiğini göstermiştir. Kimi zaman arkadaş yüzünden olan bu örselenme okulu bıraktıracak düzeye varmıştır. Öte yandan, kimi eserlerde de engellinin eğitim yaşamını sürdürebilmesi yine bir arkadaşı sayesinde olmuştur.

Barbara Coloroso, fiziksel ve zihinsel engelli olan çocukların diğer çocuklara kıyasla iki ile üç misli daha çok zorbalığa maruz kaldığını belirtir. Bir defa çocukların görünür bir engeli vardır ve çoğu zaman sınıfa diğer çocuklar kadar iyi uyum sağlayamamışlardır. Bu nedenle imdatların koşacak arkadaş sayısı azdır. Saldırganlara karşı kendilerini koruyacak sözel ve fiziksel becerileri daha azdır.¹⁴ Bu durum zorbanın işini kolaylaştırır. Bu başlığa iki örnek vermek isterim. İlki Sulhi Dölek'in Ömer öyküsüdür.¹⁵ Zihinsel engelli Ömer'i tüm mahalle Deli Ömer diye kızdırır. Anlatıcının geçmişe dönük anımsaması ve vicdani bir hesaplaşma yapması sürecini anlatan öyküde anne üretim faaliyetini sürdürebilmek için Ömer'i iki çizgi arasına hapseder. Ömer bu çizgileri asla aşmaz. Çocuklar bunu öğrenince caddenin ortasına çizdikleri iki çizgi arasına Ömer'i hapsederler.

Şimdi düşününce, bunun çok hüznü bir olay olduğunu anlayabiliyorum. Ama o zaman bütün çocuklarla birlikte ben de çok eğlenceli bulmuştum durumu. Deli gibi gülüyorduk. Ömer'se kapkara bir suskunluğa gömülmüştü. Gözlerini hepimize birer birer çevirip, yalvaran bakışlarla yardım aranıyordu.

¹¹ Sevim Ak, *Horoz Adam ve Korsan*, (İstanbul: Can Çocuk, 2008),s.122

¹² Zeliha Akçagüner, *İçimdeki Ses*, (İzmir: Tudem, 2002)

¹³ Ayla Çınaroğlu, *Denize Doğru*, (İstanbul: Uçanbalık Yayınları, 2009), s. 30.

¹⁴ Barbara Coloroso, *The Bully, the Bullied and the Bystander*, (Newyork: Harper Collins, 2002), s.44.

¹⁵ Sulhi Dölek, "Ömer", *Kestane Şekeri*, (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2002), s. 17–22.

Belki iki saat, belki üç saat kaldı Ömer çizgilerin arasında. İçimizden biri-kim olduğunu unuttum-ona acıyıp çizgilerden birini ayağıyla silinceye dek, ağladı durdu Gözyaşları yanağından sessizce kayarak.

Daha sonra sayısız çizgiler çizdik; sayısız saatler boyunca tutsak ettik Ömer'i.

Çizgilerin her biri, onun altın yüreğinde derin izler kazıyordu. Bunu yıllar sonra anlayabildim. (24)

Tam da burada Foucault'ya ve onun normal beden tahakkümü kavramına atıfta bulunmak gerekir. Burada "normal" olanlar zorbalıkla Ömer'i iki çizgi arasına hapsederler. Metaforik olarak, bir akıl hastanesine kapatılarak topluma karışamayan zekâ engellilere gönderme olarak okuyabileceğimiz bu durum Ömer'in annesinin onu çarpmalardan korumak için bulduğu yoldur. Ömer'in önüne tebeşirle bir çizgi çizildiğinde asla o çizgiyi aşamaz. Annesi, kendisi iş yaparken Ömer'i korumak için bu yolu bulmuştur. Anne, üretim faaliyetlerini sürdürebilmek için Ömer'i çizginin arkasına hapseder. Ne var ki, mahalle çocukları bu metodu öğrenip, caddenin ortasına çizdikleri iki çizgi arasına Ömer'i hapsedmişlerdir. Burada iktidarı ellerinde tutanlar, güçleri olduğunu, kendini savunamayacak olan bir bedenin itaatini seyredip, çaresiz ağlamasını görerek idrak etmişlerdir.

Foucault'nun itaatkâr beden kavramını çizgi arkasında çaresiz bekleyen Ömer'de görürüz.

Foucault'nun normalin tahakkümü kavramını bir de *Güneşe Açılan Pencere*'deki arkadaş ilişkisinde inceleyelim.¹⁶

Tutku, yürüyebilmek için riskli olabilecek bir ameliyata karar verip vermemeyi düşünmektedir. Kuşuklarını sınıf arkadaşları ile paylaştığında çok güzel bir kız olan Elif der ki:

"Vallahi Tutkucuğum, ben senin yerinde olsaydım böyle yaşamaktansa ölmeyi yeğlerdim. Onun için git ameliyat ol. Hiç olmazsa şansını denersin. Hem zaten yürüyemiyorsun ki, şimdikinden kötü olsan ne çıkar?" (79) Bu örnek ilkinden de daha vahimdir çünkü "normal" beden, kendinden farklı olana yaşam hakkı dahi tanımamaktadır. Eğer insan "normal" in normlarına uyamıyorsa, o zaman ölmeyi yeğlemelidir. Neyse ki anlatıda öğretmen duruma el koyar ve Elif'e özür diletir.

Arkadaşlar acıya neden olabilirken, Yalvaç Ural'ın *Müzik Satan Çocuklar* öyküsünde olduğu gibi birbirlerine destek de olurlar.¹⁷ Arkadaşlık öykülerinde, arkadaş destek ve güç kaynağı olarak kurgulandığında bu destek genellikle engelsizden engelliye doğru olmuştur. Bu genellemenin istisnaları olarak sınıfını yarışmada temsil eden "Satranç Birincisi" öyküsündeki Murat'ı¹⁸, *Yarım Adam*'daki Bekir Bey'i, *Patenli Kız*'daki Şerare'yi ve *Dolunay Dedektifleri-Dehşet Mektupları*'ndaki¹⁹ Portekizli görmeyen Gago'yu güçlü çizilmiş karakterler olarak sayabiliriz.

ENGELLİLER ve DIŞ ÇEVRE İLİŞKİSİ

Engelli ve dış çevre ilişkilerinin gözden geçirildiği bu bölümde temel çıkarım dış çevrede engelliye sosyal modellerle yaklaşmak konusunun halen sadece düşlerde görülmesi olmuştur. İncelenen eserlerde engelliğin bir

¹⁶ Melike Funda Kaynak, *Güneşe Açılan Pencere*, (İstanbul: Bu yayınları, 1997), s.79.

¹⁷ Yalvaç Ural, *Müzik Satan Çocuklar*, (İstanbul: A.D.Yayıncılık,1996).

¹⁸ Zehra Ünüvar. "Satranç Birincisi".*Sihirli Sözcükler*,(İzmir:Tudem,2009).

¹⁹ Mavisel Yener, *Dolunay Dedektifleri-Dehşet Mektupları*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2007).

toplumun organize oluş biçimi nedeni ile ortaya çıktığı ve engelliye yönelik ayrımcı uygulamaların bu nedenle oluştuğuna dair güçlü bir eleştiriye hiç rastlanmamıştır.

Burcu'nun gerçek yaşamdan örneklerle açıkladığı engelliye dış çevreden gelen etiketlenme ve daha sonra etiketlenene acıma ve alay etme olgularına edebi eserlerde de rastlanmıştır ancak son yıllarda yazılan eserlerde reddedilme olgusuna ender rastlanmış buna karşın alay edilmenin sürdüğü gözlenmiştir.²⁰

Eserlerden yalnız birinde-*Terzi Masalı*'nda görülen yaratıcılığın, muktedir bedenden daha üstün değer olarak sunulması durumu ileriye yönelik bir bakış açısı değişikliğinin ilk tohumu olarak fark edilmiştir.²¹

ENGELLİ ve İÇDÜNYASI

Çocuk ve Edebiyat isimli eserinde Sedat Sever, Rebecca Lukens ve Emin Özdemir'e atıfla edebiyat yapıtlarında yazarın karakterleri değişik yollardan geliştirebileceğini belirttiikten sonra, bir karakterin kişiliği hakkındaki ipuçlarını karakterin davranışı ve eylemleriyle, konuşmalarıyla, diğer karakterlerin yorumlarıyla, yazarın yorumlarıyla elde edebileceğimizi belirtir.²² Engelli karakterin iç dünyası, benlik algısı, hayalleri, umutları, incinmeleri, öfkeleri, kısaca kimliği hakkındaki en güvenilir bilgiyi bizzat engelli karakterin sözlerinden, iç konuşmalarından elde edileceği düşüncesi ile anlatılar değerlendirildiğinde bu tez için incelenen 40 eserden yalnız üçünde, anlatının, engelli bir ben anlatıcının tarafından anlatıldığı görülür. Bu bölüm aslında biraz da engelinin iç dünyasının nasıl anlatılmadığını anlatmaktadır. Anlatıların bu kadar azında engelli bir ben anlatıcı kullanılması dikkat çekicidir. Genelde, çocuk edebiyatında ben anlatıcı kullanımının ve otantik çocuk sesi ile yazılmış kitapların çağdaş çocuk yazını sahnesine hâkim durumda olduğunu Barbara Wall, *The Narrator's Voice: Dilemma of Children's Fiction -Anlatıcının Sesi: Çocuklar için Kurmacanın İkilemi* isimli incelemesinde de ortaya koymuştur.²³ Engelli karakter içeren anlatılar söz konusu olduğu zaman ortaya çıkan bu farklı durumun iki nedeni olabileceğini düşünüyorum.

İlki, yazarların bir engelinin iç dünyasının nasıl olduğu konusunda yeterince deneyimli olmamaları, ikincisi ise engelli bir ben anlatıcı karakter ile engelsiz bir çocuk okurun özdeşim kurmakta güçlük çekebileceği endişesidir. Çocuk okurların büyük çoğunluğunun engelsiz olduğu düşünüldüğünde, yazarın engelli anlatıcı bir karakter seçmesi ve sınırlı bir bakış açısı ile anlatısını kurması engelli kurmaca öznesi yapmak anlamına gelir. Kurmaca öznesi engelinin gözünden olayları, düşünce ve heyecanları paylaştığında, bu durum engelsiz çocuk okur da karakterle özdeşleşme gücünü yaratabilir.

Nedeni ne olursa olsun, engelli karakterin iç dünyasına ulaşma gücünü engelli karakterin “dışarıdaki”, “kenardaki” olarak konumlanmasına katkı yapan bir durum olmuştur. Çünkü anlatıların bir bölümünde engelli karakter hakkında engeli dışında hiçbir insani bilgiye ulaşamayız. Bu saptamayı şöyle örneklendirebilirim.

²⁰ Esra Burcu, “Özürlülük Kimliği ve Etiketlemenin Kişisel ve Sosyal Söylemleri”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 23, 2006, no.22, s. 61–83.

²¹ Ayla Çınaroğlu, *Terzi Masalı*, (İstanbul: Uçanbalık Yayınları, 2009).

²² Sedat Sever, *Çocuk ve Edebiyat*, (İzmir: Tudem, 4.basım, 2008), s. 95.

²³ Barbara Wall, *The Narrator's Voice: Dilemma of Children's Fiction*, (Newyork: Palgrave-Mcmillan, 1990), s.249.

Hüseyin Ergül'ün "Sakat Çocuk" öyküsünde okul bahçesinde zorba çocukların dayağından kurtarılan koltuk değnekli çocuk tek sözcük etmeden koltuk değneklerine dayanıp okulun bahçesini terk eder.²⁴ Bu karakter hakkında adının İhsan olduğunun dışında hiçbir şey bilmeyiz. Burada da engelli iç dünyasıyla sunulmamış, bir alay nesnesi olarak, bir kalıp tip olarak sunulmuştur.

Anlatılarda engelli karakterin daha çok yardımcı karakter konumunda kurgulanmış olması da iç dünyaları hakkında az şey öğrenmemize neden olmaktadır. Engelli yardımcı karakter konumunda kurgulayan yazarlar engellilerin iç dünyalarını kıyıda bırakıp daha çok engelsiz karaktere yoğunlaşmışlar, engelsiz karakterin engelli hakkında ne duyduğu, ne düşündüğü önemli olmuş ve engelli duygusal durum olarak dışarıda bırakılmıştır. Bu gruba tipik örnek Dilek Yazar'ın "Sözsüz Sevgi" isimli öyküsüdür.²⁵ 45 sayfalık öykünün 26. sayfasına kadar okur hep Engelsiz Barış'ı tanır. Daha sonra işitme engelli Hakan sahneye çıkar. Hakan, Barış'ın boğulmaktan kurtardığı çocuktur. Bir not ile Hakan'ı doğum gününe çağırır. Hakan, doğum gününe geldiğinde Barış onu bir notla karşılar ve okur engelden haberdar olur.

Seni ilk kez hamakta sallandığım gün, beni izlerken gördüm. Yanıma gelip konuştuğunda benden sıkılacağını düşündüm. Yanından uzaklaştım. Kumsalda kendime geldiğimde yine yanımdaydın. Bu mutlu günümde de beni yalnız bırakmadın. İşitme engelli olduğumu fark etmişindir. Bu nedenle arkadaş olmamızı istemeyebilirsin. (43)

İki çocuk yazı beraber geçirirler. Tatil Barış'ın işaret dilini öğrenmeye karar vermesi ile son bulur. Bu karar önemlidir, çünkü "normal" olan taraf engelli tarafa yaklaşmak için somut bir adım atmaya karar vermiştir. Bu anlatıda engelli Hakan, anlatıda ikinci planda yardımcı karakter konumundadır ve işlevi Barış'ın gelişmesine yardımcı olmaktır.

Benzer tabloyu *Sevginin Kuş Kanatları*'nda da görmek mümkündür.²⁶ Roman esas olarak bir engelliye yardım faaliyetini konu eder. Burada niyet ne kadar iyi olsa da engelli karakter kurguyu ilerletmek için bir araç olarak kalmıştır. Engelli karakterlerin ikinci planda karakterler olarak gözükmeleri incelenen anlatıların önemli bir kısmında söz konusudur. Listelemekten kaçınmak için *Çocukluk Limanına Sığınan Fokla*²⁷, *Beyaz Evin Gizemi*²⁸, *İçimdeki Ses*, *İncili Kavak*²⁹ romanlarında da engelli yan karakterin duygu dünyası hakkında çok az şey anlatıldığını belirtmekle yetineyim.

²⁴ Hüseyin Ergül, *Sakat Çocuk*, (İstanbul, n.a, 1981), s.11-16.

²⁵ Dilek Yazar, *Sözsüz Sevgi*, (İzmir: Tudem, 2005), s.7-45.

²⁶ Ekrem Güneş, *Sevginin Kuş Kanatları*, (İzmir: Tudem, 2007).

²⁷ Nilgün Ilgaz, *Çocukluk Limanına Sığınan Foklar*, (İstanbul: Çınar Yayınları, 2003).

²⁸ Canan Tan, *Beyaz Evin Gizemi*, (İstanbul: Altın Kitapları, 1997).

²⁹ Ayşe Çekiç Yamaç, *İncili Kavak*, (İstanbul: Bu Yayınevi, 2004).

Sevin İzgü'nün "Rekortmen Tekerlekli Sandalye" öyküsündeki³⁰, öykü boyunca adını öğrenemediğimiz tekerlekli sandalyesinde basket oynayan erkek çocuk anlatıcının öyküsü, Necati Güngör'ün "Ressamın İki Kuşu" öyküsündeki³¹ kaydırdan düşüp yürüyemez kalan kız ile Sevim Ak'ın *Horoz Adam ve Korsan* romanındaki işitemeyen Yağmur ise engelli ben anlatıcıya rastladığımız eserlerdir.

Engellinin iç dünyasına ulaşabildiğimiz anlatılarda en yoğun duygu "normalleşmeye" herkes gibi olmaya duyulan özlem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazen kıskançlık ve öfke duygusuna rastlanmışsa da bu duygu geçicidir ve hemen kontrol altına alınır. Farklı olmaktan dolayı çevreden gelen duyarsızlıklar, alaylar, düşüncesizlikler engelliye incitmektedir, bu duygunun izi açıkça sürülebilir. Arkadaşlarla beraber olabilmek ihtiyacı, iç dünyanın sezdirdiklerindedir. Tecrit olmamak için bazen kendilerinin gerçek duygularını bastırabilmektedirler. Anlatıların çoğunda engellinin değil de engelli ile karşılaşanların iç dünyalarının öne çıkması, engellinin umutları, düşleri, öfkeleri ve sevinçlerinin, geleceğe yönelik planlarının az sayıdaki eserde kısmen izlenebilir oluşu engelli karakterlerin dışarıdaki karakterler olarak ele alındığı şeklinde yorumlanabilir. Benzer biçimde bazı anlatılarda ise engelli karakterden engelsiz karakterin duygusal gelişimi/değişimi için yararlanılmıştır. Ya da engel kurguyu ilerletici bir araç olarak kullanılmıştır. Anlatıların daha çok engelsiz üçüncü tekil şahıs anlatıcılar tarafından yapılması engelli ben anlatıcının yalnız üç eserde görülmesi de engelli karakterin merkezde değil de dışarıda yer alması kenarda kalma durumunu pekiştiren bir olgudur. Zaten 40 yıllık bir geçmişte erişilebilen anlatı sayısı da bu dışarıda kalma durumuna işaret etmektedir.

DİL, İDEOLOJİ ve ENGELLİLER

Edebi eserler bir dil ortamı içinde gerçekleşir. Dil bize tutumlar ve inançlar konusunda değişik ipuçları sunar. John Stephens'in da belirttiği gibi özne ve dünyası arasındaki ilişki dil ile temsil edildiğinden ve edebiyat, dil yolu ile çocuk ve kültür arasındaki ilişkiyi tanımladığından, böyle bir çalışmada dil üzerine yoğunlaşmak da gerekmiştir.³² Burada vurgulanması gereken en önemli husus, dilin hâkim ideoloji taşıyıcısı olarak oynadığı roldür. Bedenen tüm fonksiyonları yerinde bir öznenin-muktedir öznenin dili, engelli bir özneyi belirlediği sözcükleri pejoratif (küçültücü) sıfat olarak da kullanabilmektedir. Engellinin "hilkat garibesi, eksik insan, yarım insan, leke ya da kir" gibi düşünülmesi hep dil aracılığı ile taşınan önyargılara ve tutumlara, toplumsal değerlere örnektir. Türkçede topal, aksak, sakat, kötürüm gibi yürüme engelli olanlar, ahraz gibi işitme engelli olanlar, çolak gibi tek kolu olmayanlar için kullanılan çeşitli sözcükler vardır. Kimi zaman bu sözcükleri küçümseme ve aşağılama amaçlı da kullanılır. Ülkemizde engellilere yönelik sözcüklerin hakaret amacı ile kullanılmasına ilişkin örnekleri Hilal Oytun Altun'un "Hakaret Amacı Olmayan Kelimelerin Hakaret Amaçlı Kullanımı" başlıklı makalesinde görmek mümkündür.³³ Burada kör, sağır, cüce, sakat, şişko, ruh hastası, zekâ özürü,

³⁰ Sevin İzgü, "Rekortmen Tekerlekli Sandalye", *Dev Adamlar*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2003), s.39-56.

³¹ Necati Güngör, "Ressamın İki Kuşu", *Sessiz Yürek*, (İstanbul: Günışığı Kitaplığı, 2009).

³² John Stephens, *Language and Ideology in Children's Fiction*, (NewYork: Longman, 1992), s.5.

³³ Hilal Oytun Altun, "Hakaret Amacı Olmayan Kelimelerin Hakaret Amaçlı Kullanımı", *Hakaret Kitabı*, (ed) Emine Gürsoy Naskali ve Hilal Oytun Altun, (İstanbul: Kitabevi, 2010), s.5-23.

spastik, otistik, psikopat, bunak sözcüklerinin hakaret anlamlı kullanılan fiziksel ve zihinsel engelleri ifade eden sözcüklerden sadece bazıları olduğunu belirtmek yeterli olacaktır. Dilin aşağılama amaçlı kullanımının ne denli incitici olduğunu edebi eserlerde incelemek için gerek daha önce zikredilen *Küçük Kambur* gerekse “Topal Leylek” öyküsü örnek olarak belirtilebilir.³⁴

Dil aracılığı ile engelliye yönelik duygusal bir acıma tutumu da sıfatlar ve betimlemelerle oluşur. “Zavallı”, ”şansız çocuk”, “bedbaht delikanlı”, engelliye görünce gözün yaşarması, için acıması hep betimlemenin engelliye yönelik tutum yaratan örnekleridir. Dilin, engelsiz öznenin bakışından önyargı yaratacak biçimde kullanılmasına bir örnek “tekerlekli sandalyeye mahkûm” söylemidir. Tekerlekli sandalye yürüyemeyen için bir özgürlük sembolü olmasına karşın, muktedir öznenin bakışından bir mahkûmiyet hücresi olarak söylemleştirilmiştir. Engellilere yönelik bir tutum değişikliği amaçlanıyorsa bedenlen muktedir öznenin bakış açısından yansıyan dilin küçültücü kullanımlarını önce farkında olmak sonra da mücadele etmek gerekecektir.

Dil konusunda dikkat çeken bir diğer husus engelliye belirtmek için kullanılan sözcüklerdeki değişmedir. Bu değişim, sakat, özürülü ve engelli ve son zamanlarda farklı istikametinde olmuştur. Her ne kadar resmi yazışmalarda hala özürülü deymi kullanılıyorsa da çocuk edebiyatı eserleri paradigmada eksik, kusurlu, özürülü, engelli ve son zamanlarda farklı olarak algılanmaya doğru bir değişime tanıklık (Bkz. Horoz Adam ve Korsan ile Engelsiz Masal Seti kitapları) ettiğini araştırma bulguları ortaya koymuştur.³⁵ Engelliliğe ilişkin anlatılarda, dil, muktedir öznenin bakışını, değerlerini, tutumunu yansıtan bir ideolojik vasıta olarak dikkatle incelenmeli ve engelliliğe ilişkin olumsuz tutumların ve kalıp yargıların dil ile taşındığı hep göz önünde bulundurulmalıdır.

Pat Pinsett’in belirttiği gibi çocuklar için yazılmış edebi eserleri incelerken gözden kaçırmamak gereken en önemli husus yazılmış metinlerin mutlaka onu yazan yazarın değerlerini yansıtaacağı konusudur.³⁶ Bu değerler, sosyal, politik, ahlaki ve moral değerlerdir.

Kemalettin Tuğcu’nun *Küçük Kambur* eserindeki tanrısal anlatıcının sesi konuyu örnekeleyecektir:

Doğan çocuk kamburdu.

Büyük baba Talha Bey, babası Sadri Bey ve annesi Sabahat Hanım derin bir kahra gömülmüşlerdi. İhtiyar yaşına rağmen Talha Bey, memleketin bütün hekimlerini köşke getirdi. Konsültasyonlar yapıldı, çırılçıplak soyulup elden ele dolaştırılan bu *bedbaht çocuğun* alın yazısının ve tabiatın *bu yavrucağın* belkemiğine attığı kördüğümün çözülmesine imkân görülmedi. Aile bu sakatlığı soğukkanlılıkla karşılayamadı. Talha Bey, o kibar ve soylu insan *kahır içinde* gözleri arkada kalarak öldü. (4)

Görüldüğü gibi, tanrısal anlatıcının seçtiği talihsiz, bedbaht gibi sıfatlarla, “sakatlık” kahr duyulması gereken bir kişisel yazgı, alın yazısı olarak sunulmaktadır. Tanrısal anlatıcının sesi, kişisel trajedi yaklaşımına uygun bir biçimde, engelliye karşı acıma ve üzüntü duyguları ile dolu bir betimleme gerçekleştirmiştir. Engellinin, engelsiz ile insan olma özelliği dolayısıyla eşitliğini düşünen bir bakış değildir söz konusu betimleme.

Hâlbuki yazar Mehmet Atilla’nın edebi kurgusuna güvenerek iletisini verdiği “Deniz Yıldızı” isimli öyküsünü incelediğimizde ideolojik olarak engelli ve engelsizi bir gören, dostlukta eşitleyen bir bakış açısı ile karşılaşırız.³⁷

³⁴ Seven Turan, Zübeyde. “Selçuk”, *Menekşe*. Ankara: Lacivert Yayınevi, 2008, s.79-84.

³⁵ Ayfer Gürdal Ünal, *Türk Çocuk Edebiyatında Engellilerin Temsili*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2010, s.117.

³⁶ Pat Pinsett, *Children’s Literature and the Politics of Equality*, (Oxon: David Fulton Publishers, 1997), s.23.

Sonuç olarak çocuk edebiyatı eserleri toplumun engelliliğe bakışını yansıtan eserler olduğu kadar, bu bakışı oluşturan eserler olarak da dikkatle değerlendirilmelidir. Çocuk edebiyatı eserlerinde kullanılan dil, “normal”in ideolojisini yansıttığı zaman, engellinin “daha az” konumda algılanmasını pekiştirmekte veya “tekerlekli sandalyeye mahkûm” örneğinde olduğu gibi ortopedik engellinin tekerlekli sandalye ile özgürleştiği gerçeğini yok sayabilmektedir. Bu nedenle dil ve dilden geçen ideoloji çok dikkatle ele alınmalıdır.

SONUÇ:

Engelli karakter içeren bir çocuk edebiyatı eserine iyi bir eser denilebilmesi için çeşitli araştırmacıların önerilerinin başında engellinin çok boyutlu bir karakter olarak çizilmesi, engelli çocuğu kahraman gibi göstermekten ne kadar kaçınmak gerekiyorsa acıma ve anlayışa muhtaçmış duygusu vermekten de o kadar kaçınmak gerektiğidir. Yine engelsiz karakterin engelli karakterin yaşamını kolaylaştırdığı mı, zorlaştırdığı mı konusunda bir içgörü kazanması da iyi bir eserden beklenenler arasındadır. İncelenen eserler arasında bu özelliklere sahip eser sayısı oldukça azdır.

İncelenen 40 eser, engelliye sosyal model ile yaklaşmadığımızı, sosyal model ile yaklaşımın Aksak *Ali* örneğinde olduğu gibi ancak çocukların düşlerinde belirlediği ortaya koymuştur.³⁸ Ancak bu yönde olumlu değişim işaretlerine de az da olsa rastlanmıştır. Engelli imajı da pasiften aktife doğru bir değişim göstermektedir. Engelli en çok arkadaş çevresi içinde incinmekte, kurgulanan eserlerde aile ve okul çevresinde genellikle desteklenmektedir. İncelenen eserlerde engellinin iç dünyasına ulaşma zorluğu ve yalnız 3 eserde ben anlatıcıya rastlanmış olması aslında engellinin nasıl dışarıdaki olarak konumlandığını da ortaya çıkarmıştır.

Dilin engelliliğe yönelik olumsuz tutumların taşıyıcısı olma özelliği dikkate alınarak, eserler bu pencereden gözden geçirilmeli ve sınıf içi eleştirel okuma desteği mutlaka verilmelidir.

Tez çalışmasının sonunda bu çalışmanın sadece bir ilk adım olduğunu ve tez kapsamına dâhil edilmeyen ancak farklı araştırmacıların ilgisini bekleyen konular olduğunu belirtmek isterim. Yetişkin edebiyatında engellilik, özyaşam öyküleri ile engellilik, geniş çaplı araştırılacak Türk masallarında, ninnilerinde, tekerlemelerinde engellilik ve karikatürlerdeki engelli imgesi yazılı medyada işaret etmek istediğim başlıca konulardır.

³⁷ Mehmet Atilla, “Deniz Yıldızı”, *Özgür Pencere*, No.18, 2008, s.43-46.

³⁸ Serpil Ural, *Aksak Ali*, (İstanbul: Yapa Yayınları,1993).

